
Helmuth Plessner

**Današnji interes filozofije za jezik*
(1966.)**

Od svih živih bića jedino čovjek posjeduje jezik, to jest sposobnost izražavanja uz pomoć riječi. Međusobna komunikacija postoji i kod pčela, mrava te kod mnogih viših životinja koje žive u skupinama. Većina bihevorista ne želi granicu između izgovaranja glasova i komunikacije riječima prestrogo povući, kako bi približili čovjeka i životinju u korist evolucijske teorije. Ne smijemo međutim pomiješati signale, jednako kao ni glasovne signale, s riječju. Riječ je nositelj značenja, a ne znak. Ona je samostalni simbol, čije značenje do određene granice može biti promijenjeno ili se na njega može utjecati primjenom u rečenici ili u određenim okolnostima koje nastaju njegovom upotrebom. Mogućnost odvojivosti riječi time neće biti dovedena u pitanje. Njezina funkcija sastoji se u odvajanju govornika od neposrednoga kontakta sa sugovornicima i predmetima, pomoću sredstava neizravnoga odnošenja na njih, čime ona dobiva karakter koji je moguće objektivirati. Onaj tko posjeduje sposobnost govora ne samo da se oslobađa velikoga dijela napora koji bi izazvala fizička gestikulacija, nego on osim toga efekta rasterećenja dobiva i novu dimenziju raščlanjivanja i povezivanja nizanjem, dimenziju u kojoj se može poigravati »kockicama« glasova, od kojih svaka nešto znači. S obzirom na njegovu primoranost na slaganje tih »kockica« jednih za drugima jezik posjeduje diskurzivni karakter, on može, ovisno o okolnostima, donositi zaključke ili ispravljati poredak svojih dijelova prema njihovu iskazu.

Budući da se filozofiranje, osim jezikom, ne koristi niti jednim drugim sredstvom prikazivanja, a njegove namjere nadilaze taj instrument, sve do potvrde o potpunoj neovisnosti bilo koje vrste jezičnoga izričaja, ono ne može zaobići pitanje o prikladnosti toga instrumenta. Jasno je da će filozofija jezika potpomoći i razumijevanje svega djelovanja specijalno povezanoga s jezikom, pa sve do pjesničkoga umijeća. Ona je nužna za razumijevanje samoga filozofiranja, jer ono više nije samo po sebi razumljivo, više ne odgovara nikakvoj sveopćoj potrebi i izloženo je sumnji da u današnjem svijetu predstavlja anakronizam, u najboljem slučaju spomenik iz prošlih vremena dostojan očuvanja. Takva je situacija danas, ukoliko se radi o razmišljanju koje nije konfesionalno vezano i koje se odriče izvanfilozofskih instanci, a koje nisu u okvirima pozitivnih znanosti i čiju je procjenu teško izbjeći. Budući da su teološke istine oduvijek bile problematične za filozofiju, što je i danas u većoj mjeri slučaj, čak i protivništvo u konvencionalnom smislu protiv

* *Das gegenwärtige Interesse der Philosophie an der Sprache (1966) iz Helmuth Plessner: Gesammelte Schriften IX. Schriften zur Philosophie Suhrkamp Verlag, str. 384.–391*

njih nedostaje filozofiji, osim ondje gdje su stara skolastika i srednjovjekovna ontologija još na snazi. No što teologija odlučnije insistira na izostavljanju ontološke osnove i što više želi govoriti isključivo iz perspektive otkrivenja, a to je kod moderne protestantske teologije zasigurno slučaj, to se filozofiranje više nalazi suprotstavljeno jedino pozitivnim znanostima koje odbacuju ontološke tvrdnje. Tako se interes filozofije okrenuo samoj filozofiji, to jest samoj sebi, subjektu i instrumentima njezina vlastitoga djelovanja.

Nestao je pritisak kojim je teologija nepravedno prisvajala prava u obliku metafizičkih dokaza, a pod kojim su stajali Kant i njemački idealizam, možda bi se čak moglo reći i Schopenhauer i Nietzsche. Gubitak sigurnosti u usporedbi s 19. stoljećem, sigurnim u svoj napredak, teži maksimumu. Tako se minimalizira supstancija u koju se filozofiranje još i danas usudi imati povjerenja. Vremena kada su se učenjaci svađali oko problema iskona jezika pripadaju prošlosti.

Očito se nijedno istraživanje primitivnih jezika nije pokazalo nepobitnim da bi moglo poslužiti kao oslonac promišljanjima o evoluciji od predjezičnoga na jezično bivstvovanje čovjeka. U svojoj *Encyclopedia of the Social Sciences* Edward Sapir piše: »Bilo je mnogo nastojanja i pokušaja oko pronalaska iskona jezika, no većina njih nisu ništa više no vježba spekulativne moći predočavanja.« Lingvistika je izgubila svaki interes za ovaj problem i to iz dvaju razloga: Kao prvo, увидjelo se da primitivni jezici u psihološkom smislu zapravo ne postoje... Kao drugo, naše psihološko znanje, u smislu simboličkoga procesa općenito, čini se nedovoljnim da bi pridonijelo rješenju problema nastanka našega raspolaganja jezikom. Vjerojatno se problem nastanka jezika ne može riješiti samo uz pomoć lingvističkih sredstava.¹

Ne postoje arhaični jezici osim onda kada govorimo o arhaičnim kulturama čije ovladavanje prirodom nije doseglo višu razinu jer su počivale na magijskim predodžbama. Evolucionizam 19. stoljeća smatrao je predznanstveno samorazumijevanje nedostatkom i općim obilježjem početnih kulturoloških stadija. Tomu u prilog govori etnološko i prapovijesno iskustvo, ali ne kao omalovažavanja po mjeri tehnološko-industrijskoga razvoja posljednjih tristo godina. Svaka kultura, koliko god ona bila primitivna i ritualizirana po odjeći, pripravljanju hrane, oruđu, posjeduje njoj odgovarajući jezik, sintaksu i vokabular te navike izražavanja i tabue. Sve vrste jezika imaju njima moguće nijanse, svoj horizont značenja riječi, svoju mjeru za diferenciranost, svoj interes za ono što treba reći, ono što se može reći i ono što mora ostati neizrečeno. »Kada su lingvisti dosegli razinu da mogu kritički i znanstveno proučavati veći broj jezika jako različitih struktura, njihove su se komparativne mogućnosti proširile... Smatralo se da lingvistički sustav (drugim

¹ Eduard Sapir, Čl. »Language« u: *Encyclopedia of Social Sciences*, str. 159 cit. pr.: Susanne K. Langer, *Philosophie auf neuem Wege. Das Symbol im Denken, im Ritus und in der Kunst* (Philosophy in a New Key, Harvard University Press, Cambridge, Mass.; 1942), prevela Ada Löwith, Berlin 1965, str. 114.

riječima gramatika) bilo kojega jezika nije samo reproduktivni instrument za izražavanje misli, već da on sam oblikuje misli, da je on shema i uvod u duhovnu aktivnost individuuma, u analizu njegovih dojmova te u sintezu... Kako ćemo raščlaniti prirodu, organizirati ju u pojmove te njima dodijeliti značenja, uglavnom je određeno našim sudjelovanjem u sporazumu prema kojem je ona organizirana – sporazumu koji vrijedi za čitavu našu jezičnu zajednicu i koji je kodificiran u strukturi našega jezika.«²

Shvatimo li obavezanost jezika u tom smislu ozbiljno, tada se problem kritike razuma, to jest ljudskoga prisvajanja prava na tumačenje svijeta, mora konkretizirati na način kritike jezika.

Projiciramo li, recimo, takav jedan pothvat na Kantovu kritiku uma, tada se može očekivati da će transcendentalna estetika izroditi i druga određenja onoga prostornoga i onoga vremenskoga, a koja nisu isto što i Kantova kritika u znaku pitanja mogućnosti njegove matematičke obrade problema. Najneposrednije se to dakako tiče nauke o kategorijama jer su kategorije dobivene iz sudnih odnosno iskaznih oblika koji su se stopili s gramatičkim oblicima. (Kao primjer imamo indijsku logiku Betty Heimann).* Zasigurno je W. v. Humboldt jedan od onih koji su otkrili utjecaj strukture ljudskoga jezika na duhovni razvoj. Bilo je međutim potrebno duboko poljuljati vjeru u uzornost klasičnih jezika i europske kulture kao posljedice historizma da bi se kritiku jezika stavilo na mjesto same filozofije, to jest filozofiju jezika učinilo kritikom nje same. Jamačno se može reći da je sve to već postojalo te da je srednjovjekovni sukob nominalizma i realizma samo ponovno potpiren. U linguistic analysis može se povući ravna linija od Lockeja preko Humea pa sve do Bečke škole i njezinih posljednjih predstavnika. No mnogo je teže povući tu liniju na drugoj strani. Smijemo li recimo Leibniza ili Kanta nazvati realistima, to jest univerzalistima u srednjovjekovnom smislu? Ili Hegela? Pristaje li alternativ jednoga *universale ante rem, in re, post rem* koji potječe od platonsko-aristoteljske tradicije uopće uz mišljenje koje je iskusilo moć subjektivnosti?

Isto tako nije slučajnost da je stajalište, ekstremno suprotno raščlanjivanju filozofije pomoću linguistic analysis, zauzeto pozivanjem na istu instancu jezika, čije instrumentalno razumijevanje treba služiti njezinu premošćivanju. Za Heideggera je jezik kuća bitka, »mjesto« na kojem bitak sviće i na kojem nadolazi. »Između ekstremnih pozicija« Wittgensteina, koji želi izliječiti začaran razum jezikom, da bi mu osigurao put do stvarnosti i prizivanja bitka osluhivanjem smisla prvobitnih riječi prema Heideggerovoj hermeneutičkoj fenomenologiji, »pruža se prostor filozofskog privida koji je zastarjeo, još i dalje nego za Kanta, koji je htio eliminira-

² Benjamin Lee Whorf, *Sprache, Denken, Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie*, izdao i preveo Peter Krausser, Reinbek b. Hamburg 1963 (rowohlts deutsche enzyklopädie, Bd. 174.64–68. Taus. 1974), str. 11f.

* Betty Heimann, *Studien zur Eigenart indischen Denkens*, Tübingen 1930.

ti samo određene metafizičke teorije, obogaćene iskustvom postkantovskoga razvoja i sazrele na poljuljanosti svih temeljnih dimenzija koje su posljednjih stotinu godina smatrane nedodirljivima, poput uma, duha, pojma, svijesti, života. Obje odbacuju medije vječnosti. Slabljenje kozmičkoga povjerenja u svijet zbog kopernikanskih obrata, koje je započelo padom geocentričnoga poimanja svijeta, a nastavilo se preko Darwina, Marxa i Freuda, pridonijelo je tome da odbijanje filozofije da učini vlastiti iskaz o svijetu paradoksalno završava dvama dijametralno oprečnim pozicijama: njezinim preoblikovanjem u instrument podruštvljenja i njezinim osamljenjem na »mjestu najvlastitijega sebstva«. (Moj uvod u Fischerov leksikon Filozofija).

Osjeća se duhovno povijesna pozadina. U engleskoj tradiciji *common sense* uživa najveći ugled. On možda nema uvijek zadnju riječ. Kada su teološki ili politički interesi povezani s filozofijom, u bilo kojem smislu, spekulativni mislioci naići će i u Engleskoj na odaziv. Hegelov utjecaj bio je snažan u vrijeme kada se u Njemačkoj mogao čuti samo Lassonov glas. Ali nominalistička tradicija neprestano prodire jer slobodni crkveni život i religijska tradicija ostavljaju metafizičkim impulsima manje prostora za djelovanje nego na kontinentu, barem u Njemačkoj u kojoj slobodni crkveni život igra mnogo manju ulogu. Religioznost se u protestantizmu mnogo više povezuje s uvjerenjem pojedinca, a u Njemačkoj se nikada nisu obazirali na *common sense*. U poštivanju sposobnosti poimanja, u brizi da se piše razumljivo za svakoga, zrcali se tradicija demokracije kod anglosaksonskih naroda. *Common sense* i njegov jezik jedna su instanca, što u njemačkoj literaturi nikada nisu bili. Na tome počivaju sjaj i bijeda njemačke filozofije. Za temeljnu namjeru *linguistic analysis* svakodnevna uporaba jezika djeluje kao orijentacija i kontrolna instanca. To ne znači da ona može završiti u definicijama i leksikografskim nastojanjima, u utvrđivanju značenja riječi, već da ona ima terapeutsko značenje. Oslobođanje od mučiteljskoga efekta prividnih pitanja svrha je njezina djelovanja. Njezino razjašnjenje jest čin oslobođenja čiji je cilj nestanak početnoga pitanja. J. Wisdom, Wittgensteinov učenik i nasljednik na katedri u Cambridgeu, nastavlja Wittgensteinovu terapeutsku metodu. Godine 1953. izdao je knjigu *Philosophy and Psycho Analysis*,* u kojoj filozofe izjednačava sa sebe-mučiteljima koji se opiru osvješćivanju svojih kompleksa.

Jezična analiza morala je iznijeti i time odstraniti jezične nejasnoće i motive zbog kojih ih se pridržavaju. Cilj je filozofije slaganje s jezikom svakodnevice, a ne revija ideja na način promišljanja riječi kao kod Platonova Sokrata (i time stjecanje privilegiranoga znanja), nego »Da' *common sense-u*, to jest izjednačavanje sa Svakim: podruštvljenje.

Na neki čudan način za filozofski pothvat isto ishodište moglo je dovesti do ekstremno suprotnoga stajališta potpune negacije razumijevanja svakodnevice, do hermetike prizivanja bitka i do odbijanja svake vrste znanstvene komunikacije.

* John Wisdom, *Philosophy and Psycho Analysis*, Oxford 1953 (reprinted: 1957, 1964).

Kada kod Heideggera pročitamo: »Paziti na govor riječi u biti je drugačije od onog kako se čini, naime kao privid pukog bavljenja riječima«, time on podsjeća na temeljni stav filozofije, koji je Husserl učinio maksimom. Fenomenologija započinje promišljanjem intencije na »stvar« koja isto tako drijema u značenju riječi. Ponajprije treba odvojiti »gledanje« – moglo bi se reći i slušanje – toga sadržaja od »smisla« koji su uobičajene jezične navike prečule i previdjele te uvrstiti njegovu ugradnju u teoretske ili praktične sklopove i riješiti se cijeloga nereda tradicionalnih predrasuda. Moramo se riješiti tereta nagomilanoga učenjaštva i izložiti se konfrontaciji s prvobitnom stvari koju riječ »kaže«. Što »zapravo« znači (misli) život, država, vrijeme, trajanje, boja, daljina, opažanje...? Jesu li to samo riječi s leksički konvencionalnim značenjem (gramatičke jedinice) ili prije riječi s konkretnim značenjem (semantičke jedinice)?³ Ne skrivaju li one neki prvobitni smisao, zatrpan svakodnevnom upotrebom? Što znači bivstvovanje, egzistencija, bitak? Što želi reći izraz u rečenici: Ono jest? Odmah se vidi opasnost od rastvaranja takvoga počinjanja u verbalni atomizam, čija je dopuna u logičkom atomizmu mladoga Wittgensteina. Ali dok je Wittgensteinova točnost, barem u početku, počivala na uvjerenju da sve rečenice, koje nisu bile podložne pravilima verifikacije uz pomoć podataka dobivenih osjetilima, počivaju na opsjeni, fenomenologija je bila i ostala slobodna od takve senzualističke predrasude. To ju je često dovodilo pod sumnju platonizma jer je njezina metoda pronalaženja istinskih sadržaja značenja nazivala samu sebe ideacijom, da bi naglasila neovisnost razmatranja biti o dotičnom povodu, uzoru, primjeru, kao i o dotičnoj jezičnoj ambalaži.

Povijest fenomenologije poznata je od svojih početaka kao deskriptivna, sistematski još neoblikovana disciplina, čija je tematika bila uglavnom zadana kroz etabliranu znanost i povijest filozofije, preko Husserlova obrazloženja i uređenja njezina područja proučavanja kao transcendentalne znanosti čiste svijesti pa sve do koncepcije živoga svijeta (kod Husserla) i do hermeneutike tubitka (kod Heideggera). Realizacija povijesnosti bivstvovanja, u metodi analize biti kao izlaganja, znači izručenje platonizirajućega elementa i odbacivanje mogućnosti približavanja bezvremenskim strukturama (vječnim idejama u platonskom smislu) ili također ontološkim konstantama, promatranjem biti. Vječno postoji kao rezultat nečega i manifestira se samo u povijesno nastalom, filološko-historijski uhvatljivom značenju. Ono govori, ali se ne pojavljuje. Riječ nije samo puki prolaz, vehikel, nego svitanje nekoga bivstvajućega ka bitku. U njega se svatko može jedino sam uvjeriti, za to ne postoji nikakva opća garancija. Zbog toga se fenomenološko djelovanje ne ostvaruje u društvenom horizontu, nego jedino na mjestu vlastitoga sebstva.

Linguistic analysis i fenomenologija vjeruju u prirodno pravo jezika. Oboje ga žele ponovo stvoriti u njegovoj neokaljanosti. Analitička škola, oslobađanjem od

³ Op. prev. U njemačkom jeziku razlikuju se dvije različite množine riječi »Wort« – »Wörter« i »Worte«. Budući da ta razlika u hrvatskom jeziku nije jasno označena, prevoditelj je neophodnim smatrao dodatno objašnjenje (u zagradama).

mučiteljskih efekata, nekontroliranom upotrebom jezika i razgradnjom svih tako nastalih filozofija i njezinih, idealističke, materijalističke itd., verzija.** Svakodnevna upotreba jezika norma je zdravoga odnosa s jezičnim medijem. Fenomenološka škola ne vjeruje doduše ni u kakvo ozdravljenje, ali i ona želi otkloniti jezični otpad i vratiti se zatrtim počecima. Zadržava si jedino slobodu u odnosu na povijesne oblike filozofije. Hermeneutički instrument ju sprječava da mjeri zdravlje ljudskoga razuma kroz njegovo svakodnevno korištenje jezikom.

S njemačkog prevela
Marina Bertović

** Op. prev. Rečenica u izvornom tekstu nema neke od sintaktički nužnih komponenti.